

19.1.15.17
17-88

ТҮРК
ФИЛОЛОГИЈАСЫ
МӘСЭЛӘЛӘРИ

ВОПРОСЫ
ТУРЕЦКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

БАКЫ • 1980 • БАКУ

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ НАРОДОВ БЛИЖНЕГО И СРЕДНЕГО
ВОСТОКА

ВОПРОСЫ ТУРЕЦКОЙ ФИЛОЛОГИИ
ВЫПУСК 2

Издательство "Элм"
Баку-1980

АЗЕРБАЙДЖАН ССР ЕЛМЛЕР АКАДЕМИЯСИ
ЯХИН ВЕ ОРТА ШЕРГ ХАЛЛГАРЫ ИНСТИТУТУ

ТҮРК ФИЛОЛОГИЯСИ МӘСӘЛӘЛӘРИ
II бүрәһиһә

Ш. 163, 11

ТТ-88

2393

Азәрб. ССР ЕА И. Нәсимли ад.
ДИЛЧИЛИК ИНСТИТУТУ

"Элм" нәшријјәти
Баку-1980

- Вар, айма белә бир вахта /сечкигабары-Ө.Ө./ бизим ишләре гарышан олмаз.

- Бирден беләдијјә гәһвәни јохлатдырыб буна нехуд гатылдырыны сүбүт етсә, онда нечә олар.

- Исбатны едәчәк? Еһ нә гојуб, нә ахтарырсан. Нијә белә данышырсан, чохдан исбаты бирләфәлик галаган етдиләр. Беләдијјә исбат адыны ешидан кими јүз адым кери гачыр, ушагсанми?"²

Һекајәдә белә бир маратлы эпизод вардыр. Шоферлә гадимлар һаггында данышан адамны налајиг сөзләрини ешидан вә гызынын бу сөһбәтә әһәмијјәт вермәдијјини көрән ана гызыны бу һәрәкәтинә көрә мөзәммәт едир. О, гызыны бу налајиг сөһбәтә фикир вермәдијји үчүн Истамбул шәһәр беләдијјә рәисинә бәһзәдиб, белә дејир: "Һә, демәк ким нә дејирсә десин, сән бундан өзүнә һеч бир нәтичә чыхармајачагсан, бир гулашыннан адыб, о бири гулашыннан чыхагаг, әләми...? Бары сәни Истамбула беләдијјә рәиси тә"јин етсинләр."³

Мүәллиф ананын бу сөзләри илә Истамбул беләдијјә рәисинин әә һаггында келән данышылара әһәмијјәт вермәдијјини вә өз ишиндә олдуруну кәстәриб, ону тәнгид аташине тутур.

Әднан Вәлинин әсас тәнгид һәләфләриндән бири дә фырылдаг вә сахтакарлыгга мәшғул олан ресторан ишчиләридир. Онун һекајәләриндә ресторан мүдирләриндән тутмуш ашбазына гәдәр бүтүн ишчиләрин мүштәриләри алдатмасынын, онлара ешәк әти вермәләринин, әлиәјрилик етмәләринин, чохлу кәлир әллә етмәк үчүн мүхтәлиф фырылдаг вә сахтакарлыгларә әл атмаларынын тәвпидинә кениш јер верилишидир.

Јазычынын бу мөвзуда јазымыш һекајәләриндән ән көркәмлиси "Зита јары"⁴ /" Zita yarı "/ һекајәсидир. һекајәдә ресторан ишчиләринин јығынчагы тәсвир едилди. Јығынчагда чохлу газанч әлдә етмәк мөсәләси мтзакирә олунур. Чыхыш едәнләрдән бири тәклиф едир ки, нә"дән суларынын гапагыны елә ачмаг лазымдыр ки, шүмәләрин гапаглары корланмасын. Бу јол илә һәмин гапаглардан ади су долдурулмуш шүмәләрин арзыны багламаг үчүн јенидән истифадә етмәк олар. һәр ресторан күндә ади су долдурулмуш 500 шүмә "не"дан" сују сатса, бу, ресторан саһибинә 50 лирә әләвә газанч кәтирә биләр.

Чыхыш едәнләрдән икинчиси гәтир вә ешәк әтинин инсан организми үчүн зәрәрли олмадығыны ирәли сүрүб, ресторанларда бу һәјван

2 Әднан Вәли. Коуләна, в. 76.

3 Јенә орала, сәт.79.

4 Бах: Јенә орала, сәт.79.

ларын әтиндән истифадә едилмәсини тәклиф едир вә бу јол илә чохлу газанч әлдә етмәк мүмкүн олдуруну кәстәрир.

Үчүнчү чыхыш едән исә доггуз илдән бәри үзәриндә ишләдији вә она кејли торпаг саһәси газандыран "зита" алланан јарын алынмасы үсудундан данышр. Булашынг бошгабары ју.јулмамшдан габаг ичиндә гајнар су олан бәјүк газана салдыгда онларын јары сујун үзүнә чыхыр. Бу үсул илә күндә ики килограм јар јырмаг олар ки, бу да ајла 500 лирә әләвә газанч демәклир. Тәркибиндә сүмүк, гујруг, зейтун јары олан зита јарыны әтли јемәкләрлә ишләтмәк олар.

Ирәли сүрүлән бүтүн бу тәклифләр јығынчаг иштиракчылары тәрәфиндән алгышларла гаршыланыр. Јығынчарын сонунда ресторан ишчиләри хәбәр тутуплар ки, бу мөсәләләр мұзакирә олунаркан беләдијјә идарәсинин назарәт ишчиләриндән бири гијәфәтини кәјишиб, онларын бүтүн данышыларынын динләмишидир. Мүәллиф бу ифшәличи һекајәсини шәрәфсиз ресторан ишчиләринин "шәрәфләрини" горумаг үчүн назарәтчинин үзәринә һүчүм етмәләри илә битириб, онлары күдүнчә вәзијјәтлә гојур.

Әднан Вәлинин бу һекајәсиндән вә буна бәһзәр дикәр һекајәләриндән белә бир нәтичәјә кәлимәк олар ки, јазычы һаггы оларәг әлкәдә гијметләрин артмасын, мөлтәкирлијә јол верилмәсини, саһадыг вә өзбәһиһадны, фырылдаг вә сахтакарлыгы һәким дәирәләрин тичәрәтә вә базарларә назарәт етмәсиндә көрүр вә мөлтәкирләри, тичәрәтдә фырылдаг вә сахтакарлыгга мәшғул оланлары вә онларын бу чиркин әмәлләринә вәрант јарадан дөвләт идарәләринин кәскин сатира аташине тутур.

Мүасир түрк сатирасында мүшүм јер тутан мөвзулардан бири сечкигабары компанијалара, мүхәлифәтлә вә һәкмијјәт башында олан партијалара вә онларын јүртүтүјү сийәсәтә мүнәсибәт мөсәләсидир. Бу мөвзуда чохлу сатирик һекајәләр јазымыш вә һәр бир јазычы бу мөсәләјә өзтнә хас сәнәткарлыгга јанашымышыр. Бу мөсәлә Әзиз Несинин әсарләриндә сәрт вә әлдүрүчү бир сатира илә ифшә едилдији һалда, Гүләт Илгәзин һекајәләриндә инчә бир јуморла гәләмә алынмышыр.

Мүасир түрк сатирикләри кими Әднан Вәли дә өз јарышчылыгында бу мөвзуда кениш јер веришидир. Онун "сечки сөһбәтләри" адлы китабында топланмыш һекајәләринин Ләмиһә адындан көрүндүјү кими, сирф сечки мөсәләләринә һәср олунмушдур. Јазычынын һәмин мөвзуда јаздыры һекајәләринә мүхтәлиф илләрдә нәһр олунмуш дикәр китабларынна да тәсәдүф етмәк олар.

Јазычынын бу мөвзуда јаздыры һекајәләринин бир гисминдә сечкигабары компанијаларда халга верилән јалак вә"дләрин, бу вә ја дикәр партијанын һәкмијјәт башына кәлимәси үчүн апарылан тәблиғәтти, репутатлыг һәмизәдләрин јерләрдә өзләринә тәғәјдларлар топламаг үчүн гә

быгдан чыкмаларынын тэнгидине кениш жер берилмишдир. Буна бднан Велинин "Ватандаш не учун сас верир" / "Vatandaş reyini niçin kullanırg"/ "Һамиси сечки учун чалышр" / "Herisi de seçim için çalışıyog" /, "Шекер һафизин шеһрети" / "Şeker Hafızın şöhreti" /, "Сечки нитги" / "Seçim nutku" /, "Базарлыг" / "Pazarlık" /⁵ ве с. һекајелерини мисал көстөрмөк олар. Мүәллиф бу һекајелеринде көстөрир ки, халг сечкигабары компанијаларда апарылан тәблиғатлара, онлара верилән јарлағ тәдләре артыг инанмир, бунларын јалан олдуғуну парк едир. Чунки бу ве ја дикәр партијанын һакимијјәте кәлиәси һәмишә алдадылан халг күтләсинә һеч нә вермир, онун вәзијјәтинин јакшылашыасы учун кичик бир тәшәббус белә көстәтмиш. Бу чаһатлан јазычынын "Һамиси сечки учун чалышр" адлы һекајәси даһа сөчијјәвидир.

Һекајәдә һәм Демократ, һәм дә Халг партијасы нумажәндәлеринин сәс топламағ учун һамбаллара јалан вәдләре вериб, сәс учун онлара мурациәт етмәсиндән, һамбалларын сечки заманы һәр ики партијадан пул го-пармағ мөгсәдилә сәсләрини һансы партијанын депутатына верәчәклерини билдирмәк мөсәләсини узатмаларындан бәһс едилир.

Мүәллиф депутатларын сечкидән габағ халга вердикләри јалан вәдләри, сечкидикдән сонра һәинки вәдә хилаф чыкмаларын, һатта өз сечкиләрини танымағ белә истәмәдикләрини сечкидәрдән сөһбәт едән һамбаллардан биринин дили илә белә тәнгид едир:

"... Мәсәлә, биз һамбалығ, елә дејилми? һамбал олдуғумузу билдик. Өзүмүзә көрә бир тәһәр кечиниб кедирик. Нә вахт ки, сечкиләр јакшылашр, трамвајда кејими кејиминә дәјмәсин дејә кәнара чәкилән адам көрүрсән ки, бу сәфәр сәнин ајағына кәлир. "Вәтән", "милләт" филан дејә нә гәдәр белә сөзләр варса сәрф едир. "Аман, дејир бизә сәс вер... Сәнин учун нә лазымса еләчәјәм. Пул ичиндә гарғ еләчәјәм, филан, басман" дејир. Ја бәјүк олан аллаһ дејиб чарыр. Сән дә өзүн-өзүнә дејирсән ки, "Ај оғлан, һамбалларна һамбалығ, амма јәнә бир һөрмәтимиз варыш". Сечкидә сәсини верирсән, Санырсан ки, елә бир "оһ" дејәчәк-сәи. Сәс вердикдән адам сәнин ишләринә чан јандырачағ дејә көзләјир-сәи. Нә гојуб, нә ахтарырсән? Трамвајдаки адамы ај тапдын һа... Бу сәфәр көзлүк тахыш, хусуси гара машини илә келәркән полиц она баш әјиб салам верир... оғлан, бир дә бәхис көрүрсән ки, сән јәнә һамбалларында галышсан. Бир дә әдиндә белини јохлајирсан, Самәр јәнә о самәр..."⁶

Әднан Вәли ејни заманда сечкидәрдән өз шәхси мәнәфеји учун истифаде едәнләри, буна көрә дә бу ве ја дикәр партијаја үзв оланлары, өз

5 Бах: Adnan Veli. Seçim konuşmaları, İstanbul, 1957.

6 Adnan Veli. Seçim konuşmaları, s. 11.

хејирләри учун принципсизлик едән партија үзвләрини, депутатлыға кәлир мәнбәји кими баханлары, савадсыз ве авам депутатлары да тәнгид әләвинә тутмушдур. Бүтүн бунлар јазычынын "Мүстәғил һәмизәдләрдән Аптураман дајы" / "Bağımsız adaylardan Arturaman dayı" /, "Бир өлкә сәјәһәтиндә" / "Bir yurt gezisinde" /, "Мүһарибә әли-ли һидәјәт" / "Malul Gazi Hidayet" /, "Сечкијә һазырлығ" / "Seçime hazırlık" /, "Сон күнләрин кәбәрләри" / "Songunların haberleri" / ве с. һекајеләриндә өз әксини тапымышдур.

"Мүстәғил һәмизәдләрдән Аптураман дајы" һекајәсиндә депутатлыға һәмизәдләји ирәли сурүлүш, лакин депутатын нә олдуғуну, нә учун сечкидикдән, вәзифәсинин нәдән ибарәт олачарын билмәјән мери галыш мүһафизәкар адамлардан, гәсәбәнин депутатын күзәкүн ахламајан авам чамаатныдан данышылыр. һекајәнин гәһрәманы кәһнәлик тәрафдары олан Аптураман дини әгидәсиниә хејринә оларағ истифаји кими һәрәкәт етмәк фикриндә олдуғундан өзүнү "мүстәғил һәмизәд" әдләндирир. О, депутатлыға бу нөгтеји-нәзәрдән јанашыб, ондан өз дини көрүшләрини, бәд әмәлләрини һәјәтә кечирмәк учун истифаде етмәк истајир. Буна көрә дә Аптурамандан нә учун сечкидикдән сорушлуда о, белә чаваб верир:

"-Оғлан һисәји /ондә суал верән адам - Ә.Ә./! һәр кәс өз мәнәфејини күшүнүр. Мәббуслуғ демәк, јәни сирф Әлијә, Вәлијә фәјда вермәк демәк дә јил. Бүтүн Мөһәммәд һүмәтинин фәјдәсинә чалышмағ... кәфирлији гәдәрдән етмәк. Чылпағ арвадлара палтар кејдирмәк, моллалыға сәрбәстлик вермәк. Зәкәти чоһалтмағ..."⁷

Јазычынын һәмин мәсәләјә һәср олунмуш "Сечкијә һазырлығ" адлы һекајәси "Мүстәғил һәмизәдләрдән "Аптураман дајы" һекајәсинин давамылыр. Бу һекајәнин дә гәһрәманы Аптурамандыр. Әвәлки һекајәдән депутатлығдан јалныз өз дини көрүшләрини һәјәтә кечирмәк учун истифаде едән бир адам кими таныдығынмыз Аптураман "Сечкијә һазырлығ" һекајәсиндә даһа да инкишаф етдирилиб, дикәр мәнфи чаһәтләрилә тамамланмыш шәкилдә тәғдим едилир. һекајәнин гәһрәманы депутатлығдан өз шәхси мәнәфеји учун истифаде едән, јери кәлидикдә өз хејри хәтринә бир партијадан дикәр бир партијаја кечмәјә һазыр олан, беләликлә дә принципсизлик көстәрән мәнфи бир типдир. Буну сүбүт етмәк учун Нәзми

⁷ Депутатлығ мәнәсында олан "мәбуслуғ" сөзүнүн тәһриф олунмуш шәклиди.

8. Adnan Veli. Seçim konuşmaları, s. 30

бәйлән депутат яздырмасыны хәлиф едән, әкс тәгдирдә она 100-150 лира вә"д едән Халг партијасы тәрәфинә кечәчәжини билдирән Аптураманын Нәзми бәјлә телефон сөһбәтиндән кичик бир диалогу мисал нәстәр-мәк кифәјәтдир:

"- Чаным Абдуррәһман, инсан 50-100 лирадән өтрү һеч принцип дәјишдирәрми?"

- Бәјим, мән принципи дәјишдирәјәчәјәм ки... Партијаны дәјишдирәчәјәм. Бизин принцип јенә јериндә галачаг..."⁹

Беләликлә, мүәдлим Аптураманын сымасында депутатлыга кәдир мәнбәји кими баханлары, бундан сирф өз мәнәфеји үчүн истифадә едәнләри сатира атәшине тутур.

Јазычн һакимијјәт башында олан вә ја һакимијјәтдән дүшүш партијанын сијасәтине өз мәнәфеји нәгтеји-нәзәриндән рәбәт кәстәрән, јахуд шикәјәтләнән варлы мешһан гадынлары тәнгидә етмәји дә нәзәрдән гачырыр. О, "Кәмрүкләрдән, чимдикләрдән, парфүмерләрдән, сијасәтдән шикәјәт" адлы һекајәсиндә бу мәсәләјә тохунмушдур. һекајәдә күбар гадынлары Шәрг салонунда топлашыб кәмрүк, кәјим, бәзәк шәјләри, әтријјәт вә нәһајәт сијасәт һаггындакы сөһбәтләри тәсвир олуур. Бу гадынларын бә"зиси Халг партијасыны бәјәниб, Демократ партијасыны исе писләјир. Чүнки Халг партијасы һакимијјәтдә олдуғу заман кәмрүкләр үзәриндә нәзәрәт зәиф иди. Бу гадынлар харичдән онларын адына кәндәрилән бәзәк вә кәјимләри, әтријјәти хүсуи хәлишләр, хәлиш мәктублары вәситәсилә асанлыгла ала билдирдиләр. Демократлар исе кәмрүк үзәриндә чидди нәзәрәт гојдугларындан харичдән кәндәрилән белә маллары алмаг чәтинләшмишдир. Гадынлардан бири исе онлара е"тираз едиб:

"-Јох, һәр мәсәләдә едә дејил. Халг партијасынын јакшы тәрәпләри олдуғу кими, пис тәрәпләри дә чох иди. Демократ партијасынын һаггыны данмајаг. Әрим Демократ партијасынын сәјәсиндә варландығын үчүн демирәм. Аллаһчине даншырам. Демократ партијасы иш башына кәлдикдән сонра өлкәнизә нечә мин трактор кәлдијини окумушсунуз һәр һалда, хәшми әфәнди."¹⁰ - дејир вә демократларда "чох әһәмијјәтли" бир шәјин-абортун гадаған олунамасыны нәгсан кәүрү.

Һекајәдән кәрундүғу кими бу күбар гадынлардан һәр бири һансы партијанын сијасәти онун үчүн кәјирлидирсә, о партијаны бәјәнир. Мүәллиф әјни заманда бу һекајәсиндә күбар гадынлары нәрләринә хәјәнәт

⁹ Adnan Veli. Seçim Konuşmaları, s. 49.

¹⁰ Adnan Veli. Seçim konuşmaları, s.14.

едиб, јад кишиләрлә кәрушмәләрини вә позрун һәрәкәтләрини тәнгид едир.

Әднан Велинин "Муһарибә әлили һидәјәт" /" Lalul Gazi Hidayet"/¹¹ һекајәсиндә исе һакимијјәт башына кәлән Демократ партијасынын өлкәјә, халга демократија вә азадлығ кәтирдијини вә белә бир демократијанын Авропанын һеч бир өлкәсиндә олмалығны бар-бар бағыранлар лага гојдур. "Комиссар муавини Шәфиг илә полис Зүһдү әфәнди"¹² һекајәсинин әсасында исе Демократ партијасыны өлкәдәки баһалығын гаршысыны алмалығын үчүн тәнгид едәнләрин, һәгигәти дејәнләрин һәдә вә горху јолу илә сусдурулмасы, зорла демократларә сәс вермәдә, бу партијаја јазылмаға мөчбур едилмәси дуур.

Јазычнын "Сон күнләрин хәбәрләри"¹³ һекајәси мөчлисдә баш верән даваларда депутатларын бир-бирини дејүб ағыз-бурунларыны партлатмасыны вә мүгәссирә һеч бир чәза верилмәдијини тәнгид етмәк чәһәтдән чох әһәмијјәтлидир. Мүәллиф бу һекајәсилә гәһвәханлада гәһвәчи илә мүштаринин мусаһибәси вәситәсилә сон күнләрин һалисаләриндән сөһбәт ачыб, мөчлисдә баш верән бир даваны тәсвир едир вә инандырычн бир шәкилдә кәстәрир ки, әкәр полис вә ја депутат адам дејимүсә, онлара һеч бир чәза верилмир. Чүнки полисә вә "депутата кәһкәмә јохдур".

Әднан Велинин сечки силсиләсиндән олан бу һекајәләри сечкигабәри компанијалары, бу компанијаларда халга верилән јалан вә"дләри вә халг арасында апарылан тәблиғаты, сечкиләрин түрк халгына һеч нә верилмәдијини вә саирәни тәнгид етмәк чәһәтдән тә"сирли вә гүввәтли олсаларда тәәссүфлә гејд етмәк ләзимдир ки, бунларын бәјүк әкәријјәти бәдди дејәринә кәрә зәиф вә гуру һекајәләрдир.

Јазычнын диқәр һекајәләриндә руһаниләрин төрәтдикләри фырылдағлары, бу фырылдағчыларә инанан сәдәләвһ гадынларын, истәк вә диләкәринин һәјәтә кечмәсини, пис јолларә дүшән өвладларынын шәфасыны чаду вә пирләрдә кәрән әвам вә сәдәләвһ адамларын тәнгидинә дә кәниш јер верилмишдир. Онун "Дырнаг дамарларынын көкү", "Һәр кәски бир мурадн вар", "Јуша төпәсиндә гурбан кәсмәк" /" Yuşa tepesinde kurban kesmek"/, "Шәкәр һафизин шәһрәти" вә с. һекајәләри һәмин мөвзуја һәср олуномушдур.

"Дырнаг дамарларынын көкү" адлы һекајә моллаларын фырылдағнын II. Әднан Вели. "Учун даирәләр" Истамбул, 1986, сәһ.40

12 Ба х: Adnan Veli. Seçim konuşmaları.

13 Јенә орала.

ифша етмек чәһәтдән даһа сәчијјевидир. һекајәдә Чаным һоча адлы молланым гадынларым чәһиллик вә сәдәләвһлүјүндән истифадә едиб, онлардан биринин дярнагларымдакы маникүрү кунәһ адландыраг, ону адлатмаг истәмәсиндән бәһс едилди. Авам гадынларым гонағы олан молла јејиб-ичдикдән сонра онлардан биринин кәлининиөз мурдар еһтирасынны гурбан етмек үчүн фырылдага әл атыр. О, чаван кәлини јанымда отурду, она Гуранда дярнагдан, дярнаг бојамарым кунәһ олдуғундан бәһс едилдијини изаһ едир вә гызын палтарым галдырыб, голларымны јуишаг јериндән тутараг, о тәрәф бу тәрәфә чевириб муајинә етдикдән сонра ганымла ләкә олдуғуну билдирир. Кәлининин ләкәли олдуғуну, кунәһа батдырыны ешидән гәјнана моллаја јалварыр ки, буна чарә едиб, гызын кунәһларымны тәмизләсин. Молла галына "Ишин бу гәдәр елминн билән, һалбәт чарәсини дә ташир. Дярнаг дамарларымнын көкү дөш сүмүјүнә гәдәр келиб чатыр. Кәбәкдән бир гарым дәрди бармаг јухары, дөш сүмүјүнүн тән ортасындан мәрчимәк гәдәр бир дәри парчасынн дилшә гопармаг лавымдыр. Үч дамчы ган чыкмаг, амма Језидий кунәһы да бунунла бәрабәр харич олар",¹⁴ дејиб узун јалвар-јахардан сонра гызын ганымдакы ләкәни тәмизләмәјә разылыг верир.

Һекајәдән көрүндүјү кими, Гураны өз бәд әмәлләрини һәјата кечирмак үчүн васитәјә чевирән молла кәскин сатира атәшинә тутулур. Јазычы молланым ич үзүнү, позрунлуғуну мөһәрәтлә ача билмишди. Мүәллиф ејни заманда молланым һижлә вә фырылдағына инанан, онун торуна дүшән мө"сум гадынларым авамлыг вә чәһиллијинә ачы-ачы кулур.

Пирләрә нәзир апармаг мөвзусунда јазылмыш "Јуша төпәсиндә гурбан кәсмәк"¹⁵ һекајәсиндә исе пирләрә шәфа верән бир очаг кими, бахан, пәнәһ кәтирән, инанан, бүтүн дәрләрин дәрманынны бу мүгәддәс јердә көрән керә галмыш, кәһна-фикирли мусәлман аиләләри тәнгид олунур. Мүәллиф бу һекајәдә пирләрин инсана һеч бир шәфа вермәдијини сүбүт етмәк үчүн һадисәни елә инкишаф етдирир ки, ондунун анаша чәкмәји тәрк етмәсинә севинән ананым бу мунасибәтлә пирә гурбагыны гојун апарыб кәсмәси вә ондунун јенидән анаша чәкмәк үстүндә тутулмасы ејни вахта тәсәдүф едир.

Әднан Вәлинин ејни мөвзуја һәср олунмуш "Һәр кәсин бир мурад"

14 Adnan Veli. Ucan Daireler. Istanbul, 1957.

15 Бах: Adnan Veli. Kaynana.

вар" адлы башга бир һекајәсиндә исе гадынларым "Зәкәријјә сүфрәси" адланан мүгәддәс сүфрәнин башына топлашыб, бу сүфрәдән истәк вә әрзуларымнын һәјата кечмәсини диләмәләри, бунун үчүн аллаһа јалвармалары тәсвир олунур. Бу гадынларым дәрди нәдир, нә үчүн бу мүгәддәс сүфрәјә мурачият едир вә аллаһа јалварырлар? Гадынлардан бири өкәј оғlundан хилә олмасын, аллаһын она бир оғлан ушағы вермәсини арзу едир. Вахтилә әринин хикмәт етдији Авропанын шәһәрләрини кәзмиш, күнләрини концерт салонларымнда, театрларда вә башга әјләнчә јерләриндә кечирмиш олан дикәр гадыннын дәрди әринин тәгаүдә чыхарылмасы вә буна көрә дә һәмин кеф вә әјләнчә јерләриндән мәһрум олмасындыр. Бу гадын аллаһа она көрә дуа едир ки, әри јенидән кәчмиш ишинә гәјтарылсын вә кечирмиш олдуғу әввәлки дөбәдәли һәјаты бир даја јашасын. Үчүнчү гадын "ја рәббим" дејә аллаһа јалварыб, футболчу олан нишанлысынн ајарына елә бир гүдрәт вә гүввәт вермәсини арзу едир ки, о, нөвбәти футбол ојунунда рәгиб гапысына дәрди топ вура билсин. Чүнки, бу гәләбә нишанлысына 16 мин лирә газанч кәтирәчәк вә бу пул илә галына вә "д етдији хәз палтону ала биләчәк. Нәһәјәт, дәрдүнчү— јашы етмиш гадын исе "Зәкәријјә сүфрәси"нин башында бәлә шәјләр һаггында ланышмарым вә бунлары мүгәддәс сүфрәдән хәлиш етмәјин кунәһ олдуғуну ирәли сүрүб, башга бир отаға кечир вә тәкликлә алиндә тутдуғу јанан нама дуа охујараг "ја рәббим... сән һәр шәјә гадирсан. Гонашудуғлакы судчу Мәһәррамин мәнә нәсиб олмасынын чарәсини сән тап... Гадир Мөвлам... кәнчлијимдән кам алымыш бу дунјадан кетмәјим, рәббим..."¹⁶ дејә аллаһдан она бир әр јәтирмәсини истәјир.

Көрүндүјү кими бу гадынларым диләкләри мухталиф олса да, маһијәт е"тибарилә бирдир. Јалын әјләнчә, кеф, варланмаг, шәһрәт, еһтирас кими шәхси һиссләрлән ибарәт олан бу диләкләрин, хусусилә јашлы гадыннын аллаһдән өзүнә әр истәмәсинин диләкляриндә, кунәһларынн тәмизләнмәси үчүн мүгәддәс сүфрәјә мурачият етмәсилә, аллаһа јалвармасы илә һеч бир алагасы јохтур. Мүәллиф бу һекајәдә бир тәрәфдән чаду вә пирләрә гаршы чыхыр, дикәр тәрәфдән истәк вә әрзуларымнын бәлә мүгәддәс јерләрдә һәјата кеччәјинә инанан гадынларым авамлыгына кулур, ән башында бу гадынлардан бә"зиләринин јашларынна јарашмајан һиссләрлә јашымасынны усталыгла ачыб кәстәрәк, онларны кулунч вәсијјәтлә гојур.

Тәбии тә"сир барышлагын бу һекајәләрдә мүәллифин муваһһәтчиј-

16 Adnan Veli. Ucan Daireler, s. 122.

јеті жаратдығы суретләри ва онларны аллаһ, чаду ва пирләрдән диләдикләри шејләри бачарыгла мҗасирләндира билмәсидир.

Һекајәләриндә түрк һајатыны һәр тәрәfli ишы гландыран, јашедеғы чемијјетдә раст кәлдији јарамазлыг ва чиркиликләри тәнгид әтәшинә тутан ва реалист јазычы сатирик галәмилә Авропа мәденијјетини кор-корана тәглид едәнләри, сонрадан варланыб өзүнү јүксәк мәчлисләрдә апармағын ади гајдаларыны белә билмәјән, тутдуру вәзифәсинә ва пулуна аркалаңараг, ичтимаи јерләрдә кобулдуг кәстәрән, нәзакәтсизлик ва јүн-күдлүк едән ва нәтичәдә күлүнч вәзијјетә дүшән мәденијјетсиз адамлары да гәмчыләмишдир. Бу мәсәлә мұәллифин "Коктејл парти", "Јохсул ушаглар", "Иштаһасыз", "Мухтар Рамазан" ва башта һекајәләриндә әкс етдирилмишдир.

Јазычынын "Коктејл парти" ва "Јохсул ушаглар"¹⁷ һекајәләриндә нисбәтән барды түрк аиләләринин алафрангалығы, франсыз модасына мејл етмәләрини тәнгиди мәсәләси гојулмушдур. Һәр ики һекајәнин мухтәлиф фирылдагларда сонрадан варланыш гәһрәманлары Мусабәј /"Коктејл парти"/ ва Сулејман бәј /"Јохсул ушаглар"/ алафрангалығы франсыз модасы илә кејиниб бәзәнмәклә, франсызлар кими јејиб-ичмәклә, харичи мусиги дикләмәклә, рәгс етмәклә ва сәирәдә көрүрләр. Јакин алафрангалығы јанлыш саңа дүшән бу ики сурәт ичтимаи јерләрдә, гадимларны иштирак етдији јүксәк мәчлисләрдә өзләрини нечә апармағын, нечә давранимағын ади гајдаларыны белә билмирләр. Онлар нәзакәтсиз һәрәкәтләри, пис рәфтарлары, һаһамар данышынлары илә мәденијјетсиз, чаһил ва савадсыз олдугларыны бұрузе вериб чемијјәт гаршысында күлүнч вәзијјетә дүшүр, рәсвәј олулар. "Коктејл парти" һекајәсиндә Мусабәјин иштирак етдији гонаглыг-да әјлиб долма кәтүрәркән галстукунун нимчәнин ичинә дүшмәси, рәгс етдији радынн ајарыны тапдаламасы ва гадынн аррынын шидләтиндән гышгыриб өзүндән кетмәси, јахуд "Јохсул ушаглар" да Сулејман бәјин көрүшдүју гадынн әлини өпмәк истәркән өскүрмәси ва арзындан гадынн әлине тупүрүк сычрамасы, арвадынн башгасыјла рәгс етдији үчүн гысганимасы онларын мәденијјетсизлијини, јүксәк чемијјәтдә өзләрини апара билмәдикләрини ифша етмәк үчүн мұәллиф тәрәфиндән дәгиг дүшүнүлүш ва јериндә иләвәдидиши тутарлы деталлардыр. Јазычы гәһрәманларынын бу мәнфи сифәтләрини кәстәрмәклә кифәјәтләмир. О, ејни заманда мәденијјәтдән узаг олан Мусабәјин өз гулдугчусуна саташығыны ва буну көрүш арвадына "алафрангалыг-да бунларны әдәт олдугуну" бәһанә кәтириб, өзүнү тәмизә чыхармасы-

17 Бах: Adnan Veli. Soyuzet. Istanbul, 1956.

ни вермәклә онун әхлагча позеун олдугуну сүбүт едир. Милјонер Сулејман бәјин исә јохсул ушагларын нәф"ишә верилән зијафәтдә онларын еһтијаччына сәф олунмаг үчүн тәшкил едилмиш һәррачда иштирак етмәкдән сојун гачырмасы ва һәррача гојулан шафталыја 700 лирә вермәк истәмәсисилә бу адамны хәсислијини, дахили әләмини бұрузе чыхарыр.

"Мухтар" Рамазан" һекајәси исә кәнд мухтары сечилмиш Рамазанын бу мунасибәтлә сатдығы ешмәјин пулуна досту илә бирликдә Истамбула кәлиб Бәјорлу барларында кеф чәкмәләринин тәсвиринә һәср олунмушдур. Әсасән диалоглар үзәриндә турулмуш бу һекајәдә кәнд мухтары Рамазанын Истамбулда кеф чәкмәк үчүн ешмәјини сәтмәсы, бу пул илә јејиб-ичмәсини, гадимларла әјләнмәсини һәмјя билдирмәси ва бунула да өзүнү ифша етмәси тәнгид едилир. һекајәнин гәһрәманы Рамазан елә баша дүшүр ки, мухтар сечилдији үчүн нәинки кәнддә, һәтта шәһәрдә белә һамы она баш әјмәли, сәчдә етмәли, күзәштә кетмәлидир. Нә истәсә едә биләр ва она бир адам "көзүн үстдә гашын вар" дејә билмәз. Буна көрәдир ки, о, мејханана јејиб-ичдикләринин 27 лирә 60 гуруш тутдуруну ешитчәк јемәк пәјләјана ачыгланараг:

"-Орлан, 27 лирәлик нә јејиб-ичмишик ахы?

- Раки **ичдиниз пашам.

- Ракинн шүәси нечәјәдир ахы?

- Доггуз лирәдир пашам.

- Мухтарлара да доггуз лирәјәдир ки?

- Бәли пашам.

- Кәлдәннән данышма. Кет мудириндә бир мәсләһәт елә сонра

кәл."¹⁸

"Рамазан вердији пулуи галығыны јемәк пәјләјанны гајтармаја чарыннан шүбһәләнәрәк, "кәтир а... ешмәјини сәтб бураја кәлдим" дејә она ачыгланлыг-да бир тәрәфдән өзүнү ифша едир, дикәр тәрәфдән бунун мугабилдәндә јемәк пәјләјандан "Бәли пашам, ешмәк пулудур" кими үсттәртүлү дејилмиш тәһгирамиз сөз ешидир. Икибашлы дејилмиш бу сөзүн мә"насынн сонрадан баша дүшән Рамазанын вердији чаваб о гәләр дә кәсарли олмур. Мұәллиф гәһрәманнын дикәр мәнфи сифәтләрини кәстәрмәк үчүн ону Бәјорлу барларындан биринә кәтириб, бар гадимларындан бирилә көрүшдүрүр. Рамазанын бар гадимн илә сәһбәти онун характеринин бүтүнлүклә ачылмасында әсас рол ојнајыр. Јазычы кәнддән шәһәрә кәтирдији гәһрәманнын һәр сөзү, һәр кәлимәсилә

* Мухтар - кәндхуда дәмәклир.

** Раки - араға бәнзәр ички.

18 Adnan Veli . Soqan daireler, s.69.

2393

Азәрб. ССР ЕА И. Нәсимин ад-ДИЛЧИЛИК ИНСТИТУТУ

онун мухтарлығын илэ өјүнмәсини, илк дөфә көрдүјү бар гадныннын јолунда чибиндәки пулларын һамысын хәрчләмәјә һазыр олдуруну, чаһиллик, һадаһлыг вә әләбсизлијини бұрузә вермәсини усталыгла ашкара чыхарыр. Рамазаннын даниһыннда елә бир сөзә, елә бир ифадәјә тәсадүф етмәк олмас ки, күлүш доурмасын, ону ифша етмәсин. Бу һекајәдә мүәллифин мөһәрәти гәһрәманнын башгасынын вәситәсилә дәјил, мөһә онун өз дили, өз даниһыры илэ ифша етмәји бачармасындалыр.

Әднан Вәли һекајәләриндә дөвләт идарәләриндә һөкм сүрән сүрүндүрмәчилилик, рәсмијјәтчилик вә бұрокрәтизмин тәнгидинә дә јер вермишдир. Бунун ән көзәл нүмунәси јазычнын "Зибил веркиси" /" Zep vergisi "/ һекајәсидир. һекајәдә верки идарәсине сәһвән вердији артыг пулун керри гәјтарылмасы үчүн күндәрлә сүрүндүрүлән, мухтәлиф идарәләрин гаһыларынн дөјмәклән тәнкә кәлән вә бунун үчүн дә алачагы пулдан ваз кечән јохсул бир гаднын чәкдији әзаб-әзијјәтлән бәһс олунур. Дөвләт идарәләриндәки сүрүндүрмәчилијин вә бұрокрәтизмин нә дәрәдәдә дәһшәтли олдуғуну тәсәввүр етмәк үчүн һекајәдән ашаһылақы парчаны мисал кәтирмәк кифәјәтдир:

"- Вәлидә, бу кәчәз долдур, Мүһәсибәт мүдиринә тәсдиг етдир. Тәһәггүг дөфтәрханасында гејд етдир. Апарыб рәисә мөһүрләт, тәкәрар бұраја кәтириб әризиңлә бәрәбәр һүсамәдлин бәјә вер. Сонра мүдирә имзаһлад. һесаһлама көтүјүнү кәстир. Гејд дөфтәринә јаздыр. Сонра јәнә мүһәсибәтә апарыб тәһәггүг гәбзини әл. Борчлары өдәмә дөфтәрини имзаһла. Бир дә мүдирә тәсдиг етдир, сонра тәһизәт дөфтәрханасындан борч өдәмә вәрәги әл. Бир сурәтини долдуруб архивә вер. О бири сурәтини бизә кәтир. Биз мүһәсибәтә јоллајачағыг. Мүһәсибәтлән өдәмә әмрини алачагсан. Уну мүдир мүавининә һәвалә етдирчөкәсән. Мүдир мүавини кассаја музәкирә јазачаг. Сәнә дә гәбзин нөмрасини вәрәчәк. Әкәр о күн кәсир хәстәләнмәјиб идарәјә кәләрә, пулуну о саатда вәрәрләр. һеч нараһәт олма..."¹⁹

"Бәләдијјә чәназә галдыр"²⁰ адлы һекајәдә исе әлүтүн дөһн олунмасы үчүн әлү сәһибинин мухтәлиф әдлар әлтыннда амансызчасына сојулмасы мәсәләсинә тохунулушдур. һекајәдә истәкли әрини итирмиш гаднынн кәдәри, дөһн хәрчләри үчүн бәләдијјәјә 200 лирә вермәси, дөһн мәрәсиминдә әләвә олараг әл* апаран машыннын шоферине, гәбйргәзанлара, моллалара, дуа охујанлара вә саирајә дә пул вермәјә мөчбур олмасы, бәләликлә дә онсуз дә бәјүк олан дәрдинә даһа бир дәрдин әләвә олунмасы

¹⁹ Adnan Veli. Uqan dairələr, s. 91.

²⁰ Bakı: Adnan Veli.

усталыгла гәләмә алынмышдыр. Јазычы бу һекајәсилә јахын гоһумуну әзини итирмиш адамларын моллалар, дуа охујанлар, диләнчиләр, әлүјүјәнләр, гәбйргәзанлар вә башгалары тәрәфиндән сојулмасына, дөһн мәрәсиминдә вә тәһизәләрдә әлү сәһибләрини вәр-јохдан чыхаран кәһнәлики дини мәрәсим вә әјинләрин кечирилмәсинә гаршы чыхыр.

Бәсәрләриндә ичтиман һәјәтнин һәр сәһәсинә кениш јер вәрән Әднан Вәлинин әилә-мөһәт мөвзусунда јазылмыш марағлы јуморәстик һекајәләри дә вәрдыр. О, бәлә һекајәләриндә әрлә арвад, гызла ана, күрәкәндә гәјнәна арасындақы муһәсибәт вә муһәгиләләрә, евә аз газанч кәтирмәк, јахын кәјинмәк, баһалы кәјимләр алмағ вә с. үстүндә әиләдә баш вәрән зиддијјәт вә наразылығларә тохунмушдур.

Бу чәһәтлән мүәллифин "Бир дөһигә мусәилә" адлы һекајәси даһа сәчијјәвидир. һекајәдә тәсвир едилән Мәчилә вә Бәкир јени әилә гурмушлар. Мәчилә һәмиләдир. О, әринә өзү үчүн баһалы хәз палто алдырмағ истәјир. Әри исе пул чәтдыра билмәдијини бәһанә едир. Пәтичәдә әрлә арвад арасында гызын муһәсибәсә баш верир. Истәјинә әмәл олунмадығыны көрән арвад әринә онунла јашамајачағынын вә ушағы салдырачағыны билдирир. Бәкир арваднын дилә тутуб јола кәтирмәк истәјир. Лакин Мәчилә разылашмыр. Мәсәләдән хәбәр тутан гызын аһасы әвләлынә нәсиһәт вермәк, башына ағыл ројмағ әвәзинә гызына тәрәфлар чыхыб, күрәкәнини бачарыгсызлыг вә фәрасәтсизликлә, гызынн бәдбәхт етмәклә, сахлаја билмәмәклә тәгсирләндириб, бу ики кәнчин арасында баш вәрән ихтилафы даһа дә гызындырыр, һәттә әјрилмәларынн бәлә тәләб едир. Бу ихтилафы Бәкирин дотореја билетилә он мин лира удмасы һәлл едир. Әрлә арвад барышыр. Бир аз әввәд әрлә арвад арасындақы муһәсибәјә муһәхилә едән, гызынн тәрәфина кечиб оғлан мөзәмиәт едән ана Бәкирин кәтирдији пуллары гәмарлајыб: "әрлә арваднын арасына кирмәк мәнә јарәшмаз, нә иһиниз вәрә өз аранызда һәлл един"²¹ - дәјә онларын иһинә гарышмағ истәмәлијини билдирир.

Бәләликлә, јазычы гызларыннн вәрды нәсилдән олдуғуну ирәли сүрүб, әрлә арвад арасына кирән, онларын әилә һәјәтнин позан, вәр-дөвләти әвләлыннн сәдәјәтиндән үстүн тутан дәрдушүнчәли, кәһнәфикирли аналары тәнгид атәшинә тутуб, бәлә галынлара гаршы чыхыр.

Мүәллиф һәмийн мөвзула јаздыры "Боһанна мөһкәмәси"²², "Гәјнава"²³ "Никаһ" /" Nikah gərumluluğu " /²³, "Үәртү", "Үәггалы Сәбһә"²⁴

²¹ Adnan Veli. Uqan dairələr, s. 32.

²² Јәнә арвад.

²³ Fax: Adnan Veli. Məmiş.

²⁴ Bakı: Јәнә арвад, сәһ. 20.